

כי נועד להתרה, הלכך מותר להתירו. (עפ"י ריטב"א ו'הדושי הר"ן). והביאו שם פירוש, שאם אינו מתיר קשר זה אלא קורעו בניתוק — חייב חטאת. ויש שהוכיחו מדבריהם שהקורע תפירה שאינה של קיימא בשבת — חייב. ע' בהערות המהדיר לריטב"א, הר"מ גולדשטיין. ומחלוקת הראשונים היא לענין תופר וקורע. וע"ע בשו"ת שבט הלוי ח"ד לה).

'הפוחת בית הצואר בשבת חייב חטאת' — רש"י מפרש שפוחתו מתחילתו, וחייב משום מלאכת 'מכה בפטיש', שהרי עתה הוא גומר מלאכתו של החלוק. ולא פרש שחייב משום 'קורע' — כי אין חייב משום קורע אלא הקורע על מנת לתפור. (רמב"ן וריטב"א — מכות ג:).
 ובבאור הלכה (שמ"ד ד"ה ולא) האריך להוכיח [גם בשיטת רש"י] שהקורע על מנת לתקן חייב אפילו שלא על מנת לתפור. ובאר מדוע לא כתב רש"י שחייב משום קורע — כי אין שם 'קורע' אלא בדבר שהוא עתה משחית ומקלקל, אלא שעושה כן לצורך תיקון אחר, [וכמו שהיה במשכן, אם נפלה תולעת ביריעה, היו קורעים אותה כדי לתקנה], אבל כאן שפוחת בית צואר, אין על כך שם 'קורע' כלל, אדרבה, בכך הוא גומר את הבגד ומשלימו, ולכן כתב רש"י שהוא חייב רק משום 'מכה בפטיש', וכמשמעות הגמרא שהשוותה קריעת בית הצואר להכנסת מוכין לכר.
 (יש ראשונים שפרשו שחייב (אף) משום קורע. וע' נפקותות בין דעה זו לדעת רש"י, במנחת חינוך — 'מוסך השבת', בונה ג).

דף מט

'אמר רבי ינאי: תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים. מאי היא?' — פירוש לאיזה ענין צריך להיות כאלישע, וכי מי שאינו צדיק כמותו לא יניח תפילין? — **'אביי אמר...'** — לא לענין חסידותו (כדלקמן), אלא לומר שצריך שיהא זריז ויכול להעמיד עצמו שלא להפית. (עפ"י רמב"ן, ר"ן. וע' פירוש נוסף בריטב"א).
 יש מפרשים 'בעל כנפים' על שום שהיה כמלאך, שהיה מצוין בנקיון גופו. ע' מהרש"א).

'רבא אמר: שלא יישן בהן' — שינת קבע, אבל שינת עראי — כדי הילוך מאה אמה — מותר לישון כשהתפילין על ראשו. (עפ"י סוכה כו:). והרי"ף השמיט זאת, וכתב הראב"ד לפי שלמעשה יש להמנע אף משינת עראי כפירוש רבא 'שלא יישן בהן' וכל שינה במשמע, בין עראי בין קבע, שאף על פי שמן הדין שינת עראי מותרת, אך לפי שאין אנו יודעים לשער בשינה שיעור זה, אין ישנים בהם כלל כשהן בראשו. (מובא בר"ן).
 ברמב"ן משמע שלרבא אסור מן הדין לישן שינת עראי, וחולק על הסוגיא בסוכה. (ויש אומרים שלאביי שינת עראי מותרת. ע' ריטב"א בסוכה שם; שפ"א). ודעת הרא"ש והר"י שמותר לישן שינת עראי. וכן משמע דעת הגר"א להלכה. ובשו"ע (או"ח מד) פסק לאיסור אלא אם מניח סודר עליהם. ואז מניח ראשו בין ברכיו והוא יושב וישן).

'שפעם אחת גזרה מלכות רומי הרשעה גזירה על ישראל שכל המניח תפילין ינקרו את מוחו, והיה אלישע מניחם ויוצא לשוק' — זה שהחמיר על עצמו להסתכן במקום שלא היה מחויב, והלא לפי דעת הרמב"ם (יסודי התורה ד,ה), במקום שאמרו יעבור ואל יהרג, אם נהרג ולא עבר, הרי זה

מתחייב בנפשו — יש לומר שמדובר כשהשעה היתה צריכה לכך, וכדברי הנמוקי-יוסף (בסנהדרין עד), שאדם גדול וירא שמים שרואה שהדור פרוץ בדבר, רשאי לקדש ה' ולמסור עצמו אפילו על מצוה קלה. (עפ"י באור הגר"א — יו"ד קנז, א. ראה עוד בשיטות הפוסקים בנידון זה, במובא בסנהדרין עד. וע"ע שם אודות מסירות נפש על מצוות עשה, וראה בהרחבה בראשונים כאן; רמ"א יו"ד קנא, א; שו"ת בית זבול ח"ב יב, ג; מאור ישראל כאן).

'אמר לו: מה זה בידך? אמר לו כנפי יונה... דאמתיל כנסת ישראל ליונה' — התוס' הביאו בשם מדרש, שהיונה כשהיא יגעה ורוצה לנוח, פורחת בכנף אחת ונחה באחרת, שלא כשאר העופות שמפסיקים מעופתם ונחים על גבי הסלע. (והנמשל לישראל, שגם בשעת יגיעת הצרות והגזרות, אינם בטלים מעבודתם).

ויש מי שפרש שייכות הדברים למעשה דאלישע, שהרי הגזרה היתה על הנחת תפלין בכלל, הן של ראש הן של יד, והוא הסיר את של ראש ולא את של יד, כמשל היונה שעדיין ממשיכה יגיעתה באחת. (עפ"י ריח"ל מייזליש, בסוף המסכת. ובשפת-אמת דקדק שלא גזרו אלא על תפלין שבראש, לפי שהם מנקרים עיניהם של אומות העולם, כמו שנאמר 'וראו כל ע"ה... ויראו ממך'. וכ"ה בחדש האביב).

פירושים נוספים נאמרו במשל כנסת ישראל ליונה; אין רגילים לשחוט את היונה כשאר בעלי חיים, אלא יש לה יעוד בחייה, שהיא נשלחת על ידי בעליה והיא נאמנת לו ומשיבה שולחה דבר. (עפ"י רד"ק נח ה, ז ועוד); —

היונה מרמזת על התפתות (ככתוב (הושע ז, יא) יונה פותח) — כן ישראל מניחים עצמם 'להתפתות' על עבודת ה' וקיום המצוות, כאלישע שהיה יוצא לחוץ בתפיליו וסמך על כך שלא יאונה לו כל רע, וזהו שהשיב לאותו קסדור כנפי יונה בידי — כלומר, שמניח את עצמו להתפתות למען השי"ת. ועל ידי כך ניצל. (עפ"י מי השלוח — תצא)

זעל זה נהגנו בשעת חליצת תפלין לכרוך אותם בצורת כנפים. ובלבד ראש שנעשה בהם נס, ובשל יד אנו עושים בצורת יו"ד כי הם תשלום ש-ד-י. ויש נוהגים לצייר בשתייהן כנפים ככנפי יונה, והכל לפי מה שנהגו' (ריטב"א. ומוזכר מנהג זה במגן-אברהם כח סק"ד. ע"ש).

(ע"ב) 'כנגד מלאכה מלאכתו ומלאכת שבתורה...' — פירש רבנו חננאל (ומובא ברמב"ן רשב"א ושאר ראשונים), אמנם יש בתורה יותר מארבעים פעמים המלה 'מלאכה', אלא שכל אלו שאינן אלא בדיבור ולא מלאכה ממשיית אינן בחשבון, וכן אלו שנכתב עמהן 'עבודה' או 'עשייה' אינן בחשבון, ושוב יוצא החשבון מכוון. וע"ע בתויו"ט פ"ז מ"ב; יפה עינים כאן. (ויש אומרים שיש לגרוס 'מלאכה' ו'מלאכתו' ולא 'מלאכת'. וע"ע לימודים נוספים להלן ע' לו: ירושלמי ז, ב).

'הם זרעו ואתם לא תזרעו... הם העלו את הקרשים...' — נקט הראשונה והאחרונה בסדר אבות מלאכות שנמנו במשנה. [ונקט 'קוצר' שהוא דבר והופכו לגבי זרע, כמו הוצאה והכנסה]. או גם נקט אלו לומר שגם ההזמנה למלאכת המשכן וגם מה שלאחר גמר הבנין, בכלל עבודות המשכן. (חדש האביב)

'איתיביה ההוא מרבנן בר יומיה לרבא... אלא אי איתמר הכי איתמר, אמר רבא...' — פרש

הריטב"א שאותו תלמיד לא שאל לרבא עצמו אלא הקשה על דבריו כפי שמסרו בשמו. וזהו שאמרנו, לא כך אמר רבא אלא כך אמר. ואילו היה שואל לרבא עצמו, היה צריך לומר 'אלא אמר רבא' וכדו'.

(וכן כתב ריעב"ן, שמצינו כיוצא בזה רבות בגמרא. וכן כתב ב"ד דוד'. ובמגדים חדשים פקפק בדבר (ולא ראה דברי הריטב"א), כי לשון 'איתיביה' משמע שהיחיד מקשה ליחיד, ואילו היה מקשה סתם, היה צריך לומר 'מתיב'. ע"ש. וע' כתובות י'. 'אמר ליה ר"נ: אסבוהו כופרי' והכוונה שאמר לאחרים עליו ולא שאמר לו עצמו. (אך אפשר שהיה רשום בר"ת 'א"ל' (אמר להו) ופתחוהו המעתיקים שלא במדויק. וכי"ב נמצא רבות). ואף כאן 'איתיביה ל...' כמו 'איתיביה עליו'. ע"ע להלן פ: 'ואמרו ליה מן דיליה...' – כמו 'ואמרו עליה'. עוד בבאור הגמרא (באופן אחר), ע' בשפת-אמת).

ענינים ורמזים

'תפילין צריכין גוף נקי...' –

'... כי תפילין דמרי עלמא כתיב בהו ומי כעמך ישראל וגו' (ברכות ו.) וקשר של תפילין הוא התאחדות גמור על דרך 'זהו לבשר אחד', ובוה ממילא גם קשיות העורף (התכונה הזאת הנמצאת בישראל) קשור בהש"י. וזה נקרא יקר (כמו שדרשו על הפסוק 'ליהודים היתה... ויקר') – כי השגה זו בעולם הזה הוא דבר יקר מאד, ועל כן מצות תפילין רפויה בידינו (כמו שאמרו בשבת קל). כי צריך גוף נקי כאלישע בעל כנפים, היינו נקיות מתאוות גופניות, כי אם יתגלה אור קשר זה ללב ממולא מתאוות – יפרוץ בעבירות וכל רע, בחשבו כי מכל מקום מקושר בהש"י, ועל כן אי אפשר אלא במי שנקי מתאוות. וזהו בעל כנפים – הם אהבה ויראה, תריץ גדפין, דהיראה שורפת כל תאוות רעות שבלב, והאהבה מכנסת כל כחות תאוותיו להש"י... וצריך גוף נקי כאלישע – שם זה מורה על טהרה מתאוות, לשון אלי שע שכל פניית לבו שהוא פונה הוא להש"י. וכן באלישע נאמר איש קדוש הוא ואמרו בברכות (י:) שלא ראתה קרי, ובעל כנפים רצה לומר בעל מצוות, שיש שני מיני קדושות, כטעם והתקדשתם והייתם קדשים – ד'והייתם' הוא קדושת התלמידי חכמים, שהוא מעצמותו על ידי התורה נעשה כל גופו אש ואין צריך להשתדלות קדושה, אבל 'והתקדשתם' בהשתדלות הוא לבעלי מצוות שמקדשין עצמן מלמטה להיות גוף נקי, וזהו 'יקר' אותיות קרי כמו ששמעתי... (מתוך 'לקוטי מאמרים' לר"צ הכהן, עמ' 183).

וכענין הזה כתב ב'צדקת הצדיק' רב. ושם הוסיף במוסגר: גם כפשטיה, הנקיות בגוף מבטל מחשבות זרות, וכמו שאמרו בירושלמי ברכות (גה) דלכך מרחיקין מצואת קטן, לפישמחשבותיו רעות. ועיקר מה שנקרא 'מחננין קדוש' (דברים כג) בהרחקת הצואה הוא מפני המחשבות זרות ורעות שבאות משם, שהקדושה הפוכה, ולכן אמרו (ברכות טו.) יפנה ויטול ידיו ויניח תפלין ויקרא קריאת שמע וכו' וזו היא קבלת עול מלכות שמים שלימה – גם 'יפנה' מכלל הקבלת עול מלכות שמים'.

*

ואמרו שדין זה כשיטת רבי מאיר שאמר, בית הפך ובית התבלין ובית הנר שבכירה, מטמאים במגע עם הכירה, כי חיבורם מועיל להחשב ככלי אחד לענין טומאה, אבל רבי שמעון מטהר, כי סובר שאין חיבור מועיל לענין טומאה כלל.

כתבו התוס': דוקא בכגון שלל של כובסים וכלי הכירה, שכל כלי אינו נצרך לכלי האחר, אבל מקל של קורדום, כיון שהקורדום צריך למקל, שמא מודה רבי שמעון שנחשבים חיבור בשעת מלאכה. והרמב"ן כתב שגם במקל גחלק רבי שמעון (וכן צדד מדנפשיה השפת-אמת).

עוד פרשו: גם לרבי מאיר אין חיבור מועיל אלא מדרבנן, [ואין שורפים תרומה וקדשים בטומאה זו שעל ידי החיבור], ולכך אמר רבי מאיר שבטומאת אויר של כלי חרס, אין הכירה ובית הפך וכו' מטמאים זה מזה, שעשו חכמים היכר בדבר, להודיע שאין חיבור זה מועיל מן התורה.

וכן לענין שלל כובסים — אין נטהר בגד אחד על ידי הזאה על האחר, כפי ששינונו במסכת פרה. וכן לענין מקל בקורדום, אף על פי שהקורדום צריך למקל, אינו חיבור מהתורה לפי שאדם זורקו לאחר השימוש, הלכך אינם חיבור לענין הזאה. תוס'. ורעק"א נסתפק לומר שבגד שנטמא על ידי חיבור השלל, גם יכול להיטהר על ידי חיבור, שאם היוו על הבגד שנגעה בו טומאה, נטהרו גם השאר. וכן צדד בשפת אמת. ע"ש.

ישנם סוגי כלים שהם מהוים חיבור זה לזה מן התורה בשעת מלאכה, בין לענין טומאה בין לענין הזאה, (מפני שהם משמשים לאותה מלאכה וצריכים זה לזה. תוס') — מספורת (= מספרים) של פריקים ואיזמל של רהיטני (= מקצועה), אלא שחכמים גזרו אף שלא בשעת מלאכה, שיהיו חיבור לטומאה. וכן גזרו לענין הזאה שלא יהיו חיבור — אטו שלא בשעת מלאכה. (רבא).

א. כלים אלו הם מפוצלים, ומחוברים זה לזה במסמרים. ירושלמי פרק האורג; רמב"ם פרה יב, ד).

ומבואר ברש"י וברמב"ן (נח): שלאחר מלאכתם נוהגים להפריד החלקים זה מזה.

יש דברים שהם מהוים חיבור גמור זל"ז הן לטומאה הן להזאה, כגון הזוג והענבל שאין רגילים להפרידם זמ"ז. ע' להלן נח: וברמב"ן, וכ"כ הרמב"ם ועוד. וע' חו"א כלים טז, ג.

ב. לדעת רשב"א (מבעלי התוס'), שלא בשעת מלאכה, כיון שאינם חיבור מן התורה — כל חלק כשהוא בפני עצמו אינו מקבל טומאה כלל [— לדעת חכמים ולא לר' יהודה, במשנת כלים], אלא שאם נטמאו והופרדו ונתחברו שוב, חוזרים לטומאה ישנה. ובתוס' להלן (נח): נקטו עפ"י התוספתא, שכל חלק מקבל טומאה בפני עצמו.

דף מט

ע. א. באלו דברים טומנים את התבשיל בערב שבת?

ב. עורות ונסרים — האם הם מוקצים בשבת אם לאו? [מה דין העורות לענין קבלת טומאה?]

ג. מנין אבות מלאכות ארבעים חסר אחת — כנגד מי?

א. שנינו במשנה: טומנים בכסות ובפירות, [ולתנא דבי אושעיא, דוקא בכסות ובפירות יבשים ולא בלחים. ומשמע שהוא חולק על משנתנו. תוס'. והרי"ד כתב שאין כאן מחלוקת, וגם משנתנו לא התירה אלא ביבשים], בכנפי יונה (= נוצות) ובנסורת של חרשים (= נגרים) ובנעורת של פשתן [דקה]. רבי יהודה אוסר בנעורת דקה ומתיר בגסה. וכן טומנים בשלחים (= עורות) ובגיזי צמר. וכן בתבן, בזגים, במוכים ובעשבים — כשהם יבשים (מז:).

ב. עורות המופשטים מן הבהמה, בין עבודים בין שאינם עבודים — מטלטלים אותם (לפי שראוי להסב עליהם). ואם הם של אומן [והם מעובדים. כ"מ בגמרא. וכן כתב הריטב"א] — לתנא קמא אין מטלטלים אותם ולרבי יוסי מטלטלים. [וכן נהג רבי יוסי בעצמו. וכן הלכה, משום 'מעשה רב'. רב שרירא גאון, רבנו חננאל, רי"ף].

נסרים של בעל הבית — מטלטלים אותם. של אומן — אין מטלטלים. ואם חישוב לתת עליהם פת לאורחים, בין כך ובין כך מטלטלים אותם.

א. רש"י במקום אחר כתב שעור בהמה דקה אינו ראוי להסב עליו ואין מטלטלים אותו בשבת. אך אם ייחדוהו לשיבה — מטלטלים אותו. תוס'.

עוד כתבו ראשונים (רבנו תם; ר"ן), שמדובר כאן בעורות יבשים דוקא, אבל בעודם לחים אינם ראויים להסבה ואין מטלטלים אותם.

ב. משמע בפוסקים שגם לרבי יוסי שסובר מטלטלים עורות של אומן, בנסרים אסור (ע"ע שפת אמת).

[העור מקבל טומאה לאחר שהופשט מן הבהמה. ודוקא כשייחדוהו לשיבה, אבל אם לא ייחדוהו, אינו מקבל טומאה עד שייעבד. תוס', עפ"י הברייתא כאן והסוגיא בובחים. ויש אומרים שחז"ל מטומאת נגעים, מקבל העור טומאה קודם שייעבד. ע' משנה למלך כלים ב,א; מגידים חדשים כאן].

ג. נחלקו החכמים האם מניין ל"ט אבות מלאכות שמנו חכמים, כנגד ל"ט פעמים מלאכה מלאכתו ומלאכת שבתורה, [ואמנם בפרטן אתה מוצא ארבעים, אלא שויבא הביתה לעשות מלאכתו וזה מלאכה היתה דים, אחד משני מקראות אלו אינו מן המנין, שאין הכוונה בו על מלאכה במובן הרגיל], או כנגד עבודת המשכן. וכן שנינו בברייתא, כפי הדעה האחרונה.

דף נ

עא. א. גיזי צמר שטמן בהם — האם מטלטלים אותם בשבת?
ב. דברים המוקצים, כגון חריות של דקל, קש, מיני סיבים שונים, עפר — כיצד הם נעשים מוכנים, שיהא מותר לטלטלם בשבת?
ג. האם מותר בשבת לשפשף כלים בחומרי ניקוי שונים?
ד. האם מותר לחוף את השיער בשבת בנתר ובחול ובשאר חומרים? ומהו לעשות כן בשאר חלקי הגוף?
ה. האם מותר לפצוע זיתים בשבת ובחול?
ו. האם מותר לגברים לחפוף עצמם ולרחוץ במיני תמרוקים?
ז. קדרה הטמונה בדברים המוקצים, כיצד נוטל את התבשיל?
ח. מיני בשמים או כלים הנעוצים באדמה / בכתלים / בעצים — האם מותר לשלפם בשבת ממקום נעיצתם?

ט. הטומן לפת וצנונות באדמה — מה דינם לענין כלאים, שביעית, מעשר ומוקצה?

א. גיזי צמר שטמן בתוכם — אין מטלטלים אותם. ייחדם להטמנה — מטלטלים אותם. (כן פירשו את דברי רבא. וכן מסר רבין בשם רבי). רבינא אמר: דוקא בשל הפתק (= מחסן, אוצר — שהם מוקצים לסחורה. רש"י), אין מטלטלים אותם אפילו טמן בהם (אא"כ ייחדם להטמנה. ר"ן). אבל גיזים סתם שטמן בהם — מטלטלים אותם. (ואפשר דוקא בשבת זו. ער"ן).